

IDEOLOŠKA UPORABA ŽIVOTINJA U UDŽBENICIMA

Rajka Polić

Visoka učiteljska škola u Puli, Medulin

Primljeno 28. siječnja 2005.

Prethodnim analizama udžbenika povijesti pokazalo se da su pisani prema patrijarhalnom obrascu i da važno mjesto u historijskoj reprodukciji tog obrasca imaju životinje, pogotovo konji.

Korištenje životinjama za ideološko oblikovanje pozadine na kojoj će se uprizoriti »prirodni razvitak« patrijarhata počinje već prikazom prapovijesnog doba. Da bi se istaknula i uvećala uloga muškaraca kao lovaca, čak su biljojedi u starije kameno doba opisani kao opasne zvijeri čijim ubijanjem muškarci ne samo da pribavljaju dragocjenu hranu za zajednicu, nego i svladavaju divlju prirodu utirući tako put u kulturu i civilizaciju.

A kad se u povijesnom razdoblju lovci pretvaraju u ratnike koji moraju svladavati ne više prirodne, nego ljudske »nemani« koje pripadaju drukčijim kulturama, životinje koje su već prije toga podvrgnuli svojoj vlasti postaju im potpora i povijesni pratitelji. Pa kako se kroz povijesno razdoblje među ratnicima najviše ističu konjanici, tako su i konji uz njih dobili svoje povijesno mjesto.

Kao rezultat patrijarhalno-povjesničarskog zastranjanja životinje su, pa čak i samo konji, u povijesnim udžbenicima češće prikazane nego žene. Štoviše, nameće se dojam da su konji i povijesno važniji od žena.

Ključne riječi: biljojedi, konji, lovci, muškarci, patrijarhat, povijesni udžbenici, ratnici, zvijeri, žene, životinje.

»Životinjski sindrom« u udžbenicima povijesti

Istražujući godinama spolne stereotype u povijesnim udžbenicima za osnovnu školu, ustanovila sam znatnu nepodudarnost političkih deklaracija o ravnopravnosti žena s njihovim tretmanom u tim udžbenicima. Posebno je to bilo naglašeno činjenicom da su životinjski liko-

vi u udžbenicima bili brojniji od ženskih. Tu sam pojavu označila kao »životinjski sindrom« u patrijarhalnoj konstrukciji povijesti. Očekivala sam da će rasprave u stručnoj javnosti potaknuti postupno uklanjanje uočenih zastranjivanja u udžbenicima.

Nakon što su potkraj '80-tih godina prošlog stoljeća promijenjeni planovi i programi nastave povijesti, tiskani su za školsku godinu 1989.–1990. novi udžbenici. Analiza tih udžbenika pokazala je, međutim, da se glede spolnih stereotipa ništa važno nije promijenilo, te da je »životinjski sindrom« i dalje prisutan (Polić, 1990.).

Nedugo zatim, promjenom političkog režima pojavili su se i novi udžbenici povijesti. Novost je bila u tome što se za pojedina godišta na tržištu nudio veći broj udžbenika različitih autora, pa su nastavnici mogli birati po kojem će udžbeniku raditi. Analizirala sam udžbenike povijesti za V. razred osnovne škole od 1996. do 2001. godine. Pokazalo se da su svi udžbenici, bez obzira na određene razlike, opet više-manje napisani u patrijarhalnom ključu. Dopuštajući pretpostavku da za to možda postoji osnova u patrijarhalnosti same kulture povijesnog razdoblja, odlučila sam posebno istražiti onaj dio udžbenika povijesti koji se odnosi na starije kameno doba za čiju patrijarhalnu interpretaciju ne postoji baš nikakav, pa ni prividni znanstveni oslonac, jer je to predpatrijarhalno razdoblje.

Rezultate tog istraživanja prikazala sam u izlaganju »Konstruiranje prapovijesti u patrijarhalnom ključu« (Polić, 2004.) i što se žena tiče, ono je pokazalo da su spolni stereotipi i nadalje čvrsto prisutni u udžbenicima povijesti za osnovnu školu. To mi je istraživanje, međutim, otvorilo nove uvide u ideološku uporabu životinja u patrijarhalnom konstruiranju povijesti.

Muškarci, žene i konji

Udžbenici povijesti za 5. razred osnovne škole obiluju ilustracijama, što je razumljivo s obzirom na dob djece kojoj su namijenjeni, i te ilustracije nesumnjivo ostavljaju snažan dojam na jedanaestogodišnje učenike. Analiza učestalosti likova u ilustracijama tih udžbenika (tabela 1) već na prvi pogled jasno ocrtava patrijarhalni obrazac prema kojem su nastali, ali otvara i neka zanimljiva pitanja glede uloge životinja u tom obrascu.

Tabela 1 – Učestalosti likova u ilustracijama udžbenika povijesti za 5. razred

POVIJEST V. Autori i nakladnik	Učestalost likova u ilustracijama							Učestalost osobnih imena uz ilustracije		
	žene	muškarci	djeca	životinje	neodređeno	vojnici	konji	žena	muškarci	djeca
Hrvoje Križevan Karolina Ujaković ŠKOLSKA KNJIGA 2000.	43	244	7	82	372	131	29	5	26	3
Ivka Pavičić Franko Mirošević ŠKOLSKA KNJIGA 2000.	36	229	19	82	48	66	35	7	40	2
Tihomir Tonković PROFIL 2000.	68	1039	17	121	124	598	33	8	80	0
Vladimir Posavec NAKLADA LJEVAK 2001.	61	325	11	110	53	117	17	10	60	3
Hrvoje Gračanin Ivana Malus Tomorad Mladen Tomorad MERIDIJANI 2003.	40	387	14	122	70	135	60	13	70	4
Vesna Munić-Bauer ALFA 2003.	65	712	19	*92	166	416	48	7	79	2
Duša Šarunić PROFIL 2003.	108	1211	26	324	290	715	84	17	94	2
U k u p n o	421	4147	113	933	1123	2178	306	67	449	16

Napomena

U tabeli nisu prikazani ljudsko-životinjski mitski likovi.

* U udžbeniku Vesne Munić-Bauer još 88 puta pojavljuje se lik sove, ali ne u obliku ilustracije, nego kao grafički znak, što u tabeli nije prikazano.

Kao što je razvidno iz tabele 1 – u kojoj su prikazani podaci analize za sve udžbenike kojima je Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa odobrilo uporabu u školskoj godini 2004./2005. – ukupan broj

muških likova gotovo je 10 puta veći od broja ženskih likova u ilustracijama (4147:421). Dakako, postoje razlike od udžbenika do udžbenika pa su muški likovi ovisno o udžbeniku 5–15 puta brojniji od ženskih. Ta razlika (3 puta), ma koliko bila velika, ne mijenja činjenicu da su svi udžbenici pisani s jasnim patrijarhalnim zastranjivanjem, ali zato naglašava proizvoljnost autora u prikazivanju povijesnih zbivanja.¹ Da je to izraz patrijarhalno mišljene povijesti i spolnih stereotipa po kojima su društvene uloge ne samo povijesno podijeljene, nego i naknadno vrednovane, objasnila sam u svojim ranijim radovima. Ono što me ovdje međutim posebno zanima, a što ozbiljnom čitatelju mora privući pozornost, jest broj životinjskih likova u ilustrativnom materijalu. Kao što se može vidjeti, broj likova životinja veći je 1,4–3 puta (ukupno 2,2 puta) od broja likova žena. Štoviše, čak su i konjski likovi koji put brojniji od ženskih, pa je u jednom slučaju broj likova žena i konja izjednačen (Pavičić – Mirošević, 2000.), a u drugom slučaju likovi konja su čak 50% brojniji od ženskih (Gračanin – Tomorad, 2003.). Valja se stoga pitati zašto je tako? Zašto su životinjski likovi, koji su 4,4 puta manje brojni od likova muškaraca, čak 2,2 puta brojniji od likova žena u povijesti koja je ipak ljudska povijest i koja prikazuje kulturu koja je ipak ljudska kultura?

Jelen »divlja zvijer«

S poviješću kao nastavnim predmetom djeca se susreću u 5. razredu osnovne škole kad su još, osim iznimno, nesposobna kritički uočiti razne proturječnosti i nepromišljenosti udžbenika, a nikako ne mogu, čak ni iznimno, prepoznati ideološku pozadinu sadržaja koji im se nude. Nakon kraćeg uvoda o prošlosti, o povijesti, o razlozima njezina učenja, o računanju vremena, te novijeg poglavlja o ljudskim zajednicama², prikaz prošlosti počinje prapoviješću. Najprije ukratko o razvitku čovjeka, a zatim o životu u starije kameno doba.

Valja odmah reći da je povijesna konstrukcija tog razdoblja potpuno u patrijarhalnom ključu, iako za to ne samo da ne postoji nikakav znanstveni razlog, nego ne postoji ni bilo kakva znanstvena osnova, pa

¹ Usporedba broja muških i ženskih, ali i ostalih likova, te muških i ženskih imena, pokazuje golemu »slobodu« autora u prikazivanju povijesnih zbivanja. Ti odnosi, naime, toliko su različiti da ne mogu biti nego proizvoljni.

² Ovo je poglavlje dodano posljednjih godina i njime bi se valjalo posebno pozabaviti, što ovdje međutim nije moguće.

je patrijarhalni obrazac bilo moguće primijeniti na to razdoblje samo najgrubljim krivotvorenjem prošlosti. Dakle, iako je riječ o predpatrijarhalnom dobu, odnosno o dobu u kojem je, kao što je znanstveno poznato, postojala više-manje matricentrična organizacija društva, udžbenici povijesti nude sasvim patrijarhalnu sliku života ljudi u to doba. Na to upućuje već i kvantitativna analiza likova u ilustrativnom materijalu tih udžbenika (tabela 2).

Tabela 2 – Učestalost likova u ilustracijama starijeg kamenog doba u udžbenicima Povijest 5

POVIJEST 5 Autori i nakladnik	žene	muškarci	djeca	životinje	neodred.	lovci
Hrvoje Križevan Karolina Ujaković ŠKOLSKA KNJIGA 2000.	0	13	0	2	4	0
Ivka Pavičić Franko Mirošević ŠKOLSKA KNJIGA 2000.	0	1	2	5	2	0
Tihomir Tonković PROFIL 2000.	1	11	2	16	5	5
Vladimir Posavec NAKLADA LJEVAK 2001.	1	0	0	3	0	0
Hrvoje Gračanin Ivana Malus Tomorad Mladen Tomorad MERIDIJANI 2003.	1	8	2	6	1	4
Vesna Munić-Bauer ALFA 2003.	1	22	3	10	5	12
Duša Šarunić PROFIL 2003.	6	15	1	8	2	11
U k u p n o	10	70	10	50	19	32

Muški su likovi, ukupno uzevši, opet 7 puta brojniji od ženskih. Zanimljivo je međutim da su životinjski likovi 5 puta brojniji od ženskih, ali su samo 1,4 puta manje brojni od muških likova. I u tom dije-

lu, čak i više nego inače, razlike od udžbenika do udžbenika pokazuju krajnju proizvoljnost.

Pa iako brojčani podaci već sami po sebi upućuju na određena zastranjivanja u tumačenju povijesti, pogotovo jednog razdoblja u čijem su opisu ta zastranjivanja uočljivija nego inače, tek kvalitativna analiza pokazuje prave razmjere i način krivotvorenja prošlosti u dječjim udžbenicima povijesti. U tom krivotvorenju prošlosti posebnu su ulogu dobile životinje. Za razumijevanje toga potrebno je, međutim, poći od prikaza muškaraca i muških uloga.

Uvriježeno je već, iako pogrešno³, o ljudima starijeg kamenog doba govoriti kao o lovcima-skupljačima, pri čemu su lovci bili isključivo muškarci, a skupljači pak uglavnom žene. I dok su podaci o ženama sasvim površni i usputni, a o skupljačima, osim što ih se spominje, uopće se ne govori, muškarce se opisuje ne samo kao »dobre lovce«, nego i kao »lukave«, »odvažne«, »sposobne«, »spretne«, »vješte«, »uspješne«, koji se »odjeveni u kožu« i »naoružani kopljima i batinama«, »ne plaše se ni najvećih životinja«, pa »radije love krupnu divljač nego li sitnu«, a i »poštuju svoju životinju-zaštitnicu«.

Naravno, bilo bi smiješno, pa bi to vjerojatno zamijetili čak i učenicima 5. razreda, govoriti o muškarcima kao o lukavim, sposobnim, spretnim, vještim i uspješnim lovcima na žabe, guštere, šumske miševe ili eventualno zečeve. Pogotovo bi bilo smiješno nazivati ih pritom »odvažnima«. Da bi se dakle muškarce-lovce moglo prikazati odvažnima, sasvim se proizvoljno govori o tome da »radije love krupnu divljač nego li sitnu«, jer za to je zaista potrebna odvažnost.

»Lovci ledenog doba bili su vrlo spretni i umješni i više su voljeli loviti krupnu divljač nego sitnu.« (Šarunić, 2003., 19)

Ali o njihovim preferencijama ne postoje nikakvi znanstveni podaci. To što su oni zaista lovili krupne životinje, nije nikakav dokaz da

³ U radu Polić, Rajka (2004.), »Konstruiranje prapovijesti u patrijarhalnom ključu«, izlaganje na skupu *Filozofija i rod*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2.–4. prosinca 2004., pokazala sam da je znanstveno nekorektno govoriti o lovcima-skupljačima, jer su to bili prije svega bili skupljači, a tek onda i lovci, pri čemu se lovom pribavljao tek manji dio hrane. Osim toga, lovom na sitne životinje bavile su se i žene i djeca.

To uostalom priznaju i autori udžbenika pa se između ostalog može pročitati i ovo: »U to doba ljudi su se prehranjivali skupljajući plodove što su ih nalazili u okolini. Ali ljudi nisu bili samo skupljači, već i lovci.« (Tonković, 2000., 22)

Bili su dakle »i lovci«, ali se u udžbenicima opisuju i likovno prikazuju samo njihove lovačke djelatnosti.

su to činili »radije«, neovisno o tome što su vjerojatno »radije« imali krupan od sitnog ulova, budući da je ovaj nudio više hrane. Jednako tako potpuno je proizvoljna tvrdnja da se čovjek kamenog doba »nije plašio ni najvećih životinja« (Tonković, 2000., 26). Naprotiv, teško je povjerovati da ti ljudi, ma koliko bili ograničeni u svom znanju, nisu bili svjesni opasnosti od lova na krupne životinje i da ih se, onako slabo naoružani, nisu bojali. Ali potreba za hranom, kožom i ostalim dijelovima tih krupnih životinja kojima su se koristili za svakodnevno preživljavanje morala je biti jača od straha. Zaista bi morao biti krajnje neinteligentan, a ne lukav, onaj, kao što se to za njih tvrdi, tko bi bez straha krenuo kopljem i batinom na nekoliko tona tešku životinju. Pogotovo zato što je takav lov, kao što sam autor kaže, često završavao ozljedama i prijelomima kostiju lovaca. Autor jednog od udžbenika piše:

»Bili su dobri lovci i radije su lovili krupnu divljač nego li sitnu. Naoružani kopljima, batinama i raznim kamenim alatima, ali i lukavstvom, lovili su čak i mamute – slonove ledenog doba koji su bili veći od svojih kasnijih rodaka, današnjih slonova.« (Tonković, 2000., 22)

Slika 1 – Lov na auroksa (Tonković, 2000., 22)

Uz taj tekst idu i ilustracije lova na auroksa, danas izumrlu vrstu goveda (slika 1), te krznom obraslog nosoroga, europskog bizona i mamuta. Sitne životinje koje su u prehrani ljudi toga doba svakodnevno bile neusporedivo prisutnije ne imenuju se i nisu prikazane na ilustracijama. Radi se zapravo o tome da se jednom ideološkom konstrukci-

jom nastoji prikazati pretežito skupljačka i matricentrična društva kao lovačka i patricentrična, za što nema znanstvene potvrde. Naprotiv, antropološka i povijesna istraživanja upućuju na drukčiji zaključak. Ali da bi se izgradio mit o nadmoćnim lovcima, pogodno je ono iznimno prikazati kao uobičajeno, pa svakodnevni lov na sitne životinje u udžbenicima biva zamijenjen iznimnim lovom na krupnu divljač.

U jednom od novoizašlih udžbenika autorica piše:

»Život ljudi u pradávnou dobu bio je vrlo surov. Za svoj opstanak na zemlji svakodnevno su morali svladavati prirodne nedaće i boriti se s divljim zvijerima: sjevernim medvjedom, jelenom, dlakavim nosorogom i divovskim mamutom.« (Munić-Bauer, 2003., 12)

Uz taj tekst idu i slike, a ispod jedne od njih piše: »Prvi ljudi bili su skupljači. Oni su u prirodi tražili hranu, a kamenje oblikovano u prirodi i štapovi su im služili kao oruđe i oružje« (Munić-Bauer, 2003., 13). Ilustracija međutim prikazuje muškarca koji drži štap i osvrće se prema nekoj povećoj ptici, a u daljini neki sitni (4 mm) ljudski lik zamahuje štapom prema životinjama za koje je teško reći jesu li hijene ili lavovi. Dakle, ljudi su bili skupljači, ali nisu prikazani kako bilo što skupljaju, nego u nekom prijetećem odnosu prema životinjama.

Vratimo se ipak tvrdnji da su se ljudi svakodnevno borili »s divljim zvijerima: sjevernim medvjedom, jelenom, dlakavim nosorogom i divovskim mamutom«. Pitanje koje svakako zahtijeva odgovor glasi: otkad je to jelen zvijer? Jer to nisu čak ni nosorog ni mamut. Jedina zvijer među nabrojenim životinjama mogao bi biti sjeverni medvjed. Zvijer je »divlji grabežljivac i sisavac mesožder« (Anić, 1991., 863), isto tako u Matasović – Jojić ur. (2002.), odnosno »grabežljivi sisavac mesožder« (Šonje, 2000., 1437).

Jelen, nosorog i mamut *biljojedi* su, koji ne samo da nikako ne mogu biti *zvijeri*, nego uopće ne napadaju ljude, već ih kad god mogu izbjegavaju. Čak štoviše, jelen je plaha životinja kojoj se teško i približiti. Druga je stvar što sve te životinje mogu biti opasne kad ih se napada i kad se osjećaju ugrožene bez izgleda na uzmak. No zvijeri to sigurno nisu i potpuno je nepoznat slučaj da je neki jelen, nosorog ili čak golemi mamut pojeo kojeg čovjeka.

Slika 2 – Lov na nosoroga
(Munić-Bauer, 2003., 15)

Da bi priča o zvijerima bila uvjerljivija, tri stranice dalje ilustracija prikazuje kako skupina muškaraca ubija nosoroga (slika 2). Ogroman i s prijeteće uzdignutim rogom nosorog zaista djeluje strašno, ali to nimalo ne mijenja činjenicu da na slici nema drugih grabežljivih sisavaca mesoždera osim ljudi. A jedanaestogodišnjaci ne moraju znati, pa vjerojatno i ne znaju, da je ta golema i strašna životinja biljojed koji nema razloga napadati čovjeka, osim u samoobrani.

Svakako valja pripomenuti da i ispod ove ilustracije lova piše da su ljudi bili skupljači, ali to je ujedno i sve o skupljaštvu.

Zanimljivo je pogledati koje se uopće životinje pojavljuju u prikazu starijega kamenog doba. Ukupno uzevši, u svim udžbenicima zajedno to su (prema nazivima iz udžbenika): nosorog (vunasti), bizon (europski), auroks (izumrlo govedo), govedo (divlje, pragovedo), krava, jelen, košuta, sob, konj (divlji), slon, mamut, dikobraz, ptice i medvjed (sjeverni, spiljski). Od svih tih životinja samo bi medvjed mogao biti zvijer, a osim ptica, sve su ostalo biljojedi. Ni u jednom se udžbeniku, međutim, ne prikazuje lov na medvjeda, jedinu eventualnu zvijer među spomenutima životinjama.⁴

Zapravo u dijelu udžbenika u kojem se opisuje prapovijest zvijeri uopće nisu prikazane, iako je vrlo vjerojatno da su ljudi bili česte žrtve njihovih napada. Prave će se zvijeri u udžbenicima povijesti pojaviti tek poslije, ali tek kada za čovjeka ne budu značile nikakvu opasnost.

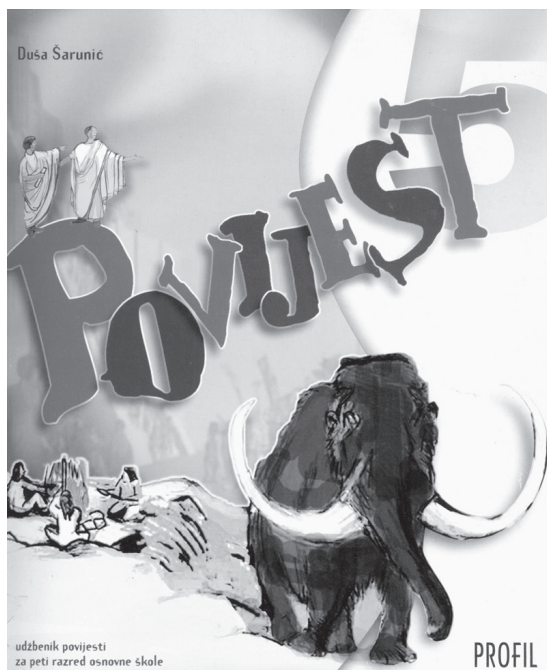
Opčinjenost krupnim životinjama

Iako su ljudi u starije kameno doba svakodnevno živjeli od skupljanja i lova na sitne životinje, pa bi radi korektnog prikaza tog razdoblja trebalo očekivati i pokoji opis ili ilustraciju takve svakidašnjice, iz

⁴ Kažem eventualnu jer ni medvjed nije u osnovi grabežljivi mesožder, nego pretežito biljojed koji se međutim hrani i mesom, pa je moguće da i ubije zbog hrane.

udžbenika se dobiva dojam kao da su im svakodnevno na jelovniku bili ne samo mamutski odresci, nego i doslovno odresci mamuta. Napadna je i upravo začuđujuća opčinjenost autora udžbenika krupnim životinjama, posebno onom najkrupnijom, mamutom.

Prikaz lova na mamuta ili bar prikaz mamuta nalazi se u četiri od sedam trenutačno odobrenih udžbenika povijesti za 5. razred osnovne škole. Pri tome valja napomenuti da se prikaz lova na mamuta ili mamut nalazi u sva tri novoizašla udžbenika. A na naslovnoj stranici jednog od udžbenika najkrupniji je i vizualno dominantan lik upravo onaj mamutov (slika 3), kao da je u pitanju knjiga o životinjskoj, a ne o ljudskoj povijesti. Osim toga, taj se prizor ponovno javlja u knjizi na stranici 19.

Slika 3 – Naslovna stranica jednog od udžbenika (Šarunić, 2003.)

Odakle ta opčinjenost krupnim životinjama? Na svoj način odgovor na to pitanje nudi poznati etnolog Kaj Birket-Smith kad, sasvim nesvjestan ideološke pozadine svog stava, u prikazu suvremenih skupljačkih kultura piše:

»Neka se žene i djeca brinu za tu stranu gospodarstva (skupljanje, op. R. P.), muškarcima ipak pristaje samo pravi lov! Lov ispunja čitav njihov život. On je, kako je pravilno zaključio pater Koppers, romantična poezija nasuprot suhoj prozi skupljanja. ...

Život u prirodi, takmičenje između čovjekova razuma i životinjske lukavosti, prisno poznavanje prirode i svih njezinih promjena, sve te nužne pretpostavke za pobjedu lovca imaju još i danas jednako privlačnu snagu, koju nije moglo iskorijeniti ni nekoliko tisuća godina mirnoga seljačkog života.« (Birket-Smith, 1960., 137)

Dakako da je »takmičenje između čovjekova razuma i životinjske lukavosti« još uzbudljivije, a čovjekova pobjeda nad životinjom još dojmljivija ako je pobijeđena životinja velika i strašna. Naoružana golemim rogovima ili kljovama. Nema »poezije« ni mitske uzvišenosti u lovu na dabrove, svisce, šumske miševе i sve one životinje kojima su se ljudi starijega kamenog doba svakodnevno uglavnom hranili. Čak ni ulovljeni zec ne može pobuditi divljenje kakvo »pristaje« muškarcima dok su u »pravom lovu«. Stoga je za održavanje mitske predodžbe o prapovijesnom muškarcu lovcu koji je započeo povijest i koji jedini zaslužuje da ga povijest zabilježi, potrebno da i njegov ulov zadivljuje. On i jest zadivljavao, ali ne na način kako se to servira kritički još nezrelim jedanaestogodišnjacima. Zadivljuje već to da su ljudi uopće bili u stanju svladati tako goleme životinje, pa makar to bio i sasvim izniman događaj. No ma koliko to zadivljavao, lov na mamute, nosoroge, pa ni bizone nije bio svakidašnjica čovjeka kamenog doba. Pa iako povijesni udžbenici trebaju prikazivati i takve iznimne događaje, ipak ne bi smjeli – trebaju li poučavati o prošlosti kakvu znanstveno poznajemo, a ne graditi romantičke junačke mitove – preskakati stvarnost u kojoj su takvi iznimni događaji, ali upravo kao iznimni, bili mogući. Posebno to ne bi smjeli činiti na štetu znanstvene istine pa čak i elementarne razločnosti, a u korist preživjeloga, patrijarhalnog i sada već iritantnog poimanja svijeta.

Razlog tome što su se slabo naoružani ljudi uopće upuštali u pogibeljan lov na krupnu divljač teško se može naći u »poeziji lova«. Nigdje ne postoje dokazi niti je razložno pretpostavljati da su lov na krupnu divljač ljudi kamenog doba doživljavali kao neko sportsko natjecanje, poetično muško druženje ili zabavu kojom su razbijali monotoniju skupljačke svakidašnjice. Bila je to vjerojatno tek obična nužda »suhe proze skupljanja« da se lovom iznimno pribave, kao dopuna svakodnevnoj prehrani tako potrebni, proteini.

A to što se na zidovima špilja oslikanima u starije kameno doba nalaze prikazi krupnih životinja i lova na krupne životinje, nikako ne bi trebalo shvatiti kao prikaz svakidašnjice (više o tome u poglavlju »Svete životinje«), nego baš naprotiv, kao prikaz iznimnih događaja, jer upravo tako, senzacionalistički, i mi danas bilježimo zbivanja. Pa kad bi netko prosuđivao o načinu života suvremenog čovjeka na osnovi filmova ili čak napisa u novinama, dobio bi o tom životu posve iskrivljenu sliku, jer ono što svakodnevni život danas jest, toga u novinama, a pogotovo u filmovima u pravilu nema.

Slika 4 – Lov na mamuta (Gračanin, 2003., 19)

»Čovjek je počeo hvatati **životinje** raznim zamkama već oko 200. tisuća g. pr. Kr. Na crtežima u špiljama ponekad su prikazane životinje uhvaćene u rupe sa zašiljenim kolcima. Tako je čovjek vrlo vjerojatno mogao lakše uloviti goleme mamute koji su obitelji špiljskog pračovjeka dugo osiguravali hranu.« (Gračanin, 2000. 19)

Da zaista, kad su ga uhvatili, mamut je ljudskoj zajednici starijega kamenog doba jamačno dugo osiguravao hranu. I upravo je to bio vjerojatan motiv toga i sličnih pogibeljnih lovova na krupnu divljač. Budući da su ljudske zajednice tog doba imale ne više od nekoliko desetaka članova⁵, tona ili više mesa mogla im je potrajati dva-tri mjeseca. Ali

⁵ Što je uz osobni strah od smrti i teških povreda morao biti važan društveni razlog da se izbjegavaju rizični pothvati u kojima bi jedan ili više članova zajednice moglo poginuti ili biti ozlijeđeno. Jer malobrojnoj je ljudskoj zajednici u borbi za održanje, život svakog

samo pod uvjetom da su je bili u mogućnosti sačuvati od kvarenja, što u uvjetima oštre zime s »prirodnim zamrzivačem« i nije moralo biti teško. Ali kako se to slaže s onim što se vidi na ilustracijama gdje polugoli muškarci, tek s pregačicama oko struka love mamuta (slika 4), nosoroga (slika 2) ili auroksa (slika 1)? Ma koliko bili otporni na hladnoću, teško je povjerovati da su lovci starijega kamenog doba u lov na mamute išli odjeveni kao za plažu. Primjerenije ih je zamišljati odjevene u topla krzna (slika 5).⁶ Jer izlagati se pogibelji u lovu kojim bi pribavili tonu i više mesa, od čega bi onda devet desetina i više tog mesa propalo, nema nikakva smisla. A upravo bi se to dogodilo pri temperaturi pri kojoj se u lov može ići u kupaćim gaćicama.⁷ Time se otvara još jedno pitanje o životu ljudi u prapovijesno doba koje svakako valja razmotriti.

Slika 5 – Sličica veličine 6 × 5,5 cm u jednom od udžbenika (Munić-Bauer, 2003.), bez potpisa i objašnjenja, te izvan konteksta o lovu (u poglavlju »Ljudske zajednice«), prikazuje lov na mamuta, ali su lovci za razliku od većine sličnih prikaza odjeveni u topla krzna.

»Klima u kojoj su živjeli pradávní ljudi bila je mnogo oštrija i hladnija pa to razdoblje zovemo *ledeno doba*.« (Tonković, 2000., 21)

član bio dragocjen, a bolesni su članovi, makar i kratkotrajno predstavljali dodatno i opasno opterećenje za zajednicu.

⁶ U jednom od usporednih udžbenika može se za razliku od toga pročitati sljedeće:

»Nisu zazirali niti od toga da krenu u lov na mamuta – golemog i gustom dlakom obraslog slona ledenog doba, znatno većeg od njegovog do danas preživjelog rođaka. Ovi lovci ponekad se prikazuju ogrnuti jedino grubom kožnom pregačom, što nije najbolji prikaz njihove odjeće. Oni su odjećom naličili na američke Indijance te su bili odjeveni u lijepo sašivenu odjeću od dobro obrađene kože.« (Šarunić, 2003., 19)

Naglasak je ovdje međutim na ljepoti odjeće, a ne na njezinoj oskudnosti.

⁷ Loviti pak mamute samo radi kostiju jednako bi bilo besmisleno, jer su za kosti bili zainteresirani samo ljudi pa ih je bilo dovoljno pokupiti nakon što su životinje uginule, a meso požderale zvijeri. U ljetnim je mjesecima radi mesa pak probitačnije bilo loviti divljač čije se meso moglo pojesti za nekoliko dana, prije nego se počelo kvariti.

Što s ledenim dobom?

Da, što s njim? Je li u ledeno doba baš posvuda bilo hladno i zašto je to važno?

»Klima je bila nestalna. Topla razdoblja mijenjala su se s hladnima, nalik na ona koja danas prevladavaju na Sjevernom i Južnom polu. Velikim prostranstvima lutala su brojna krda mamuta, nosoroga, medvjeda, jelena i drugih životinja.« (Pavičić, 2000., 16)

»U tim je razdobljima dolazilo do velikog snižavanja prosječnih godišnjih temperatura i do zaleđivanja velike površine Zemlje, pa ih nazivamo **ledenim dobima**. To je za posljedicu imalo promjene biljnog i životinjskog svijeta.

...

Čovjekov se predak u najstarije vrijeme hranio pretežno biljnom hranom, ali je zbog klimatskih promjena bio prisiljen postupno prijeći i na prehranu mesom. Tako se od skupljača biljaka prometnuo u lovca.« (Posavec, 2001., 15)

Zbog ledenog doba čovjek se dakle od skupljača »prometnuo u lovca«. Valjda zbog toga što više nije bilo dovoljno biljaka koje bi skupljao. No, istodobno su europskim prostranstvima lutala »brojna krda mamuta, nosoroga, medvjeda, jelena i drugih životinja« koje su, gle čuda, sve redom krupni biljojedi od kojih neki na dan pojedu toliko biljaka koliko bi bilo dovoljno za cijelu jednu prapovijesnu ljudsku zajednicu. Dakako da biljke kojima su se ti biljojedi hranili nisu morale biti jestive i ljudima, ali nema nikakvih dokaza da nije bilo i jestivih biljaka. Prije će biti da ih nije bilo u jednom dijelu godine ili ne u dovoljnoj količini. No to ne mora značiti da su se skupljači »prometnuli u lovce«, već možda da su uz skupljanje hrane i lovili.⁸ Ali za to nije trebalo nastupiti ledeno doba jer isti autor piše:

»U dolini **Neander** u Njemačkoj arheolozi su otkrili nalazište ostataka čovjekova pretka vrlo sličnog današnjem čovjeku. Po imenu nalazišta taj je tip čovjeka nazvan neandertalcem. Pojavio se u vrijeme tople klime prije otprilike 300.000 godina, a živio je od lova i skupljanja plodova.« (Posavec, 2001., 16)⁹

⁸ Uostalom to se razbire i iz formulacije »prijeći i na prehranu mesom«. Dakle »i na«, a ne samo »na« prehranu mesom.

⁹ Zanimljivo je to usporediti s prikazom o jednom drugom udžbeniku:

»Čovjek ovoga doba poznat je pod imenom neandertalski pračovjek ili neandertalac, čiji su ostaci pronađeni u dolini Neandertal u Njemačkoj, a živio je prije 120 000 – 35 000 g. u Europi i zapadnoj Aziji. Bilo je to u ledenom dobu.« (Pavičić, 2000., 16)

Slika 6 – U potpisu ove slike piše: »Ovako bi izgledao krapinski čovjek da je i danas živ.« (Tonković, 2000., 27)

Dakle već su za vrijeme »tople klime«¹⁰ ljudi živjeli od »lova i skupljanja plodova«, i to po autorovim riječima upravo ovim redosljedom. Pa ako je to točno, onda se ljudi nisu od skupljača biljaka prometnuli u lovce tek s dolaskom ledenog doba, osim ako to ne bi trebalo značiti da su tada postali samo lovci, ali to niti se izriječkom tvrdi, niti bi imalo osnove tvrditi.

Osim toga, kad se govori o ljudima, zašto uzeti u obzir samo ograničeni europski prostor? »Prvi tragovi čovjeka pronađeni su na tlu istočne Afrike« (Pavičić, 2000., 16), a »prije oko milijun godina širi se iz Afrike u Aziju i u Europu« (Tonković, 2000., 21). Znači li to da su svi praljudi napustili Afriku ili su prestali evoluirati, pa su se suvremeni ljudi razvili iz lovaca na europske mamute? Iz udžbenika povijesti nameće se upravo takav dojam.

»Znanstvenici danas tvrde kako su neandertalci izgledali drukčije od nas, ali te razlike nisu bile takve kako se prije smatralo. Štoviše, kada bismo krapinskog pračovjeka mogli ošišati i obući prema današnjoj modi te ga pustiti da prošeće ulicama nekog grada, vjerojatno bi malo tko zapazio njegov neobičan izgled« (Tonković, 2000., 27)

Uz navedeni tekst dana je ilustracija (slika 6) po visini cijele stranice koja rečeno treba i vizualno dočarati. A nakon što su se poslije silnih tisućljeća neandertalci umorili od lova u pregačicama na aurokse, vunaste nosoroge i mamute, pojavili su se kromanjonci.

»Oko 35.000 godina pr. Kr., za vrijeme posljednjeg i najjačeg ledenog doba, u Europi je prevladao napredniji tip čovjeka kojega znanstvenici smatraju izravnim pretkom današnjeg čovjeka. Po nalazištu Cro-Magnon [Kro-Magnon] u Francuskoj nazvan je kromanjoncem, a njegov je znanstveni naziv razumni ili razboriti čovjek (*homo sapiens*).« (Posavec, 2001., 17)

¹⁰ Zapravo je nejasno što se time misli.

Pitanje je samo je li se taj napredniji tip čovjeka razvio baš u Europi od europskog lovca na »divlje zvijeri« ili je već u Europu došao tako napredan.

»**Prije otprilike stotinu tisuća godina pojavili su se u Africi**, a vjerojatno i u drugim krajevima gdje je klima bila toplija, ljudi koji su bili viši i vitkiji od neandertalaca. Njihova je tjelesna građa bila jednaka našoj i stoga ih znanstvenici nazivaju 'anatomski modernim ljudima'. To su naši najbliži, neposredni preci koji su, polako se seleći, postupno naselili i Europu. Ponekad ih se naziva kromanjoncima prema imenu spilje Cro-Magnon (Kromanjon) u Francuskoj, u kojoj su znanstvenici pronašli njihove ostatke.« (Križevan, 2000., 17–18)

»Neandertalci su izumrli prije otprilike 30.000 godina, a zamijenio ih je novi, moderni tip čovjeka. Ti najkasniji došljaci živjeli su najprije u Africi. Bili su vješti izrađivači oružja, dobri rezbari i sjajni slikari. Kad su se dovoljno razvili, počeli su se širiti svijetom, da bi naposljetku istisnuli neandertalce.« (Bailey, 1998., 150)

Dakle kromanjunci niti su se razvili od neandertalaca, niti su se razvili iz neke druge ljudske vrste na europskom tlu i u hladnoj klimi. »Živjeli su najprije u Africi« i »bili su vješti izrađivači oružja, dobri rezbari i sjajni slikari«, a tek »kad su se dovoljno razvili, počeli su se širiti svijetom«. Stoga nema razloga vjerovati da su se praljudi u toplijoj afričkoj klimi bavili u prvome redu lovom ili čak samo lovom, a najmanje lovom na vunaste nosoroge i mamute. Jer čak da se u predjelima Europe zahvaćenih snažnim zahlađenjem pračovjek od »skupljača biljaka prometnuo u lovca« u Africi to nije moralo biti tako.

»Do značajnijih promjena u životu čovjeka došlo je prestankom ledenog doba, i to najprije u dolinama velikih rijeka u Egiptu, Mezopotamiji i Indiji. Bilo je to u razdoblju od **13 000 do 10 000** godina pr. Krista. Velike vrućine koje su nastupile nakon ledenog doba uništile su i opustjele šumovita područja, mnoge divlje životinje su uginule pa su ljudi morali tražiti nove izvore hrane. Našli su ih u zrnju raznih žitarica koje su dotad skupljali. Zrnje su sijali u obrađenu zemlju.« (Pavičić, 2000., 17)

»Tako je prvotni lovac i skupljač plodova postao ratar i stočar, odnosno proizvođač hrane.« (Munić-Bauer, 2003., 13)

»Nov način pribavljanja hrane imao je veliku važnost jer ljudi više nisu ovisili o sreći i umješnosti u lovu.« (Posavec, 2001., 19)

»Stas se smanjio za vrijeme prijelaza od lova na poljoprivredu...« (Šarunić, 2003., 27)¹¹

¹¹ Tu Šarunić citira iz knjige Mirka D. Grmeka *Bolesti u osvit zapadne civilizacije*.

Kao što se pračovjek eto zbog »klimatskih promjena« već prije »od skupljača biljaka prometnuo u lovca«, prestankom ledenog doba se opet zbog »klimatskih promjena« prometnuo od lovca u ratara. Pitanje je međutim jesu li se to praljudi »za vrijeme posljednjeg i najjačeg ledenog doba« najprije iz Afrike doselili u Europu, da bi se poslije nastupanjem »velikih vrućina« vratili na jug, ili se uopće ne radi o istim ljudima? Prilično je naime neuvjerljiva zamisao da su ljudi napustili tople predjele juga i otišli na sjever upravo kad sjeverom vlada snijeg i led, a da su se onda vratili na jug upravo kad na sjeveru popušta hladnoća, a na jugu su velike vrućine. Doduše zbog oledbe je smanjena količina padalina što je toplijim područjima rezultiralo sušama, ali to ne znači da između vrućih pustinja i leda nije bilo prostora pogodnijih za život od onih na kojima su ljudi zbog promjene klime bili »prisiljeni postupno prijeći i na prehranu mesom«. Stoga je vjerojatno da se uopće ne radi o istim ljudima, pa razvitak ratarstva nije ni u kakvoj neposrednoj vezi s lovcima na vunaste nosoroge i mamute.

»Lovački i nomadski život su ćorsokaci, koji se ne mogu prerasti.« (Birket-Smith, 1960., 160)

Stoga razvitak ratarstva i ne treba tražiti u »romantičnoj poeziji« lova što jedino »pristaje muškarcima«, već upravo u »suhoj prozi skupljanja« koje se za volju veličanja lova neprestano potiskuje u stranu i prešućuje.

»Ratarstvu razvoj ne postavlja nikakve granice. Čini se da je ono izraslo gotovo neprimjetno iz skupljanja divljih biljaka, najstarijeg ženskog zanata.« (Birket-Smith, 1960., 160)

No povijesni udžbenici opisujući to doba prešućuju i žene i skupljanje pa tendenciozno i pogrešno stvaraju dojam da su za razvitak ratarstva zaslužni isti oni muškarci koji su u ledeno doba po Europi »više voljeli loviti krupnu divljač nego sitnu«.

Svete životinje

Patrijarhalni ključ u kojem su napisani povijesni udžbenici (vidi tabelu 1) u pravilu se pokušava opravdati time da su muškarci stvarali kulturu i povijest pa je stanje u udžbenicima zapravo preslika prošle stvarnosti. Kako međutim objasniti to da su ne samo muški, nego i životinjski likovi, brojniji od ženskih, a u razdoblju starijeg kamenog doba

čak pet puta (vidi tabelu 2)? Jesu li i životinje više od žena stvarale kulturu i povijest?

Objašnjenje je povijesno prešućivanje žena i djelatnosti kojima su se bavile nitko od autora udžbenika i ne pokušava dati (vjerojatno autori to i nemaju osviješteno), no slijedeći patrijarhalni obrazac »ženske se rupe« u povijesnom tkanju pokrivaju standardnim ideološkim zakrpa-ma. Jedna je od takvih zakrpa i ona sa »svetim životinjama«.

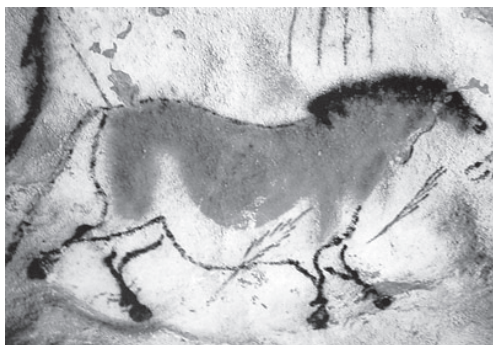
»Svoje doživljaje iz života i prva razumijevanja događanja prapovijesni su ljudi izricali slikama i figuricama životinja te kamenim skulpturama koje prikazuju žene. Bili su to prikazi svetih životinja i idola u ljudskom obliku.

Na zidovima špilja sačuvane su slike životinja u pokretu (soba, jelena, divljeg konja, bizona...), scene lova i prizori iz svakidašnje stvarnosti. Životinje su naslikane realistički i živo.« (Munić-Bauer, 2003., 14)

Uz ovaj je tekst dana i ilustracija sa »realističkim i živim« prikazom bizona iz špilje u Altamiri. Ne međutim i spomenutog kipića koji prikazuje ženu. Taj je kipić moguće vidjeti u drugom od usporednih udžbenika.

»Iz tog razdoblja potječu najljepši ostaci umjetnosti starijeg kamenog doba, slike lovnih životinja na zidovima i stropovima špilja. Najpoznatije su špilje **Altamira** u Španjolskoj i **Lascaux** (Laskó) u Francuskoj. Čovjek je u to doba vjerovao u duhove životinja. Najveći dio stručnjaka slaže se u mišljenju da su slike predstavljale važan sastavni dio obreda vezanog za prizivanje uspjeha u lovu.« (Posavec, 2001., 17)

Ovaj tekst prate dvije velike ilustracije s prikazima životinja, konja (slika 7) i bizona iz špilje u Lascauxu, i jedna ilustracija s prikazom willendorfskog kipića žene. U ovom se udžbeniku ne spominju »svete životinje« i »idoli«, a ispod willendorfskog kipića piše: »Prikazi ženskih figura s naglašenim

Slika 7 – Lik konja na zidu špilje u Lascauxu (Posavec, 2001., 17)

naznakama plodnosti trebali su simbolizirati blagostanje prirode i plodnost. Vezani su bili uz obnavljanje prirode, životinjskih stada i ljudske

zajednice« (Posavec, 2001., 18). Ipak, uz životinje spominju se »duhovi« što bi trebalo upozoriti na njihovu nadnaravnu ulogu. Magijska uloga prikaza životinja spominje se i u drugim udžbenicima:

»Homo sapiens (razborit čovjek) ledenog doba, čovjek u potpunosti nalik današnjim ljudima, *magijom* je prizivao sreću u lovu. Slikajući kopljem probodenu životinju vjerovao je da će u lovu tako probosti pravu životinju.

Neke životinje postale su zaštitnice pojedinih ljudskih zajednica. To su bili totemi, za koje su vjerovali da ih štite jer je u njih ušao duh predaka.« (Tonković, 2000., 24)

Uz ovaj su tekst dane dvije velike ilustracije. Jedna prikazuje goveda i jelene, a dio je zidne slikarije iz špilje u Lascauxu. Druga prikazuje dva bizona u dubokom reljefu iz neimenovane špilje u Francuskoj. Kipići žena se i ne spominju. To je uostalom i najčešći slučaj.

»Počeci umjetnosti vezani su za čovjeka obdarenog razumom (kromanjonca). Znanost zasad nije otkrila što ga je ponukalo na to da ukrasi zidove špilja. Pretpostavlja se da su ga na crtanje pokrenuli vjerski motivi, želja da zabilježi detalje iz svog života (najčešće lova) ili je to radio možda radi zabave. Crtanjem je pradavni čovjek želio dočarati lov, a posebnim obredima uz crtež želio je osigurati uspjeh u lovu.« (Pavičić, 2000., 18)

Ovaj tekst popraćen je manjom ilustracijom koja prikazuje zidnu slikariju iz špilje u Lascauxu na kojoj je jedno veće i mnoštvo manjih goveda. Za životinje se ne kaže da su svete, a kipići žena se i ne spominju. Evo još jednog primjera:

»Još prije nego što su upoznali poljodjelstvo, u dubokim i mračnim spiljama ljudi su slikali razne životinje: bizone, mamute, konje, krave, jelene i sl.

Slike prikazuju čitava stada ili pojedinačne životinje koje pasu. Nešto su rjeđi crteži čovjeka. Za razliku od životinja, koje su naslikane vrlo vjerno, ljudski su likovi prikazani vrlo pojednostavljeno, s tek nekoliko crta. Ljudi su uglavnom prikazani u prizorima iz lova. Znanstvenici pretpostavljaju da su te slike predstavljale neku vrstu čarolije koja je trebala osigurati dobar ulov.« (Križevan, 2000., 20)

Nigdje se u tekstu ne spominju kipići žena, »idoli« ni »svete životinje«, ali se uz životinje vezuje pokušaj čaranja. Uz navedeni tekst idu tri ilustracije. Na jednoj su likovi dva mamuta sa zidne slikarije neimenovane spilje. Na drugoj je prikaz goveda iz špilje u Lascauxu, a na trećoj više ljudskih likova sa zidne slikarije iz Altamire.

Ako su sve te zidne slikarije s prikazima lova imale neko obredno značenje, kao što to na ovaj ili onaj način svi autori udžbenika tvrde, tj. ako su trebale poslužiti za »prizivanje uspjeha u lovu«, ako je

čovjek »vjerovao da će u lovu tako probosti pravu životinju«, ako je »obredima uz crtež želio osigurati uspjeh u lovu«, ako je to bila »neka vrsta čarolije koja je trebala osigurati dobar ulov«, onda to znači samo jedno: da je lov na krupnu divljač bio nešto iznimno i složeno, za što se trebalo temeljito fizički i duhovno pripremiti. Stoga to nije mogla biti svakidašnja djelatnost, već naprotiv, nesvakidašnji događaj. Koliko rjeđi, toliko uzvišeniji u očima onih koji su ga s nestrpljenjem očekivali. Kao takav on svakako ima svoju povijesnu važnost i mjesto u povijesnim udžbenicima, ali u povijesnim udžbenicima koji trebaju prikazati razvitak ljudskog društva on ne smije biti izdignut na mitsku razinu i ne smije prekriti ne samo druge jednako važne djelatnosti i događaje toga doba, nego ni svakodnevna zbivanja bez kojih se povijest pretvara u »lovačku priču« o neustrašivim muškarcima koji su zaslužili da vladaju svijetom.

Upravo realizam i minucioznost u prikazivanju životinja, te brojnost njihovih likova, s jedne strane, i malobrojnost pojednostavnjenih ljudskih likova, s druge strane – što nikako ne može biti vjerna slika stvarnosti – nedvojbeno upućuje na to da autorima špiljskih slikarija iz starijega kamenog doba uopće nije bila namjera vjerno prikazati stvarnost, već na tu stvarnost magijski utjecati. Stoga povijesni prikaz stvarnosti nikako ne valja graditi prema tim prikazima, iako i oni trebaju činiti jedan njegov dio. Umjesto da razumljivu i opravdanu tendencioznost prapovijesnih slikara uzmu u obzir i svedu je na pravu mjeru, autori povijesnih udžbenika iskoristili su je da njome prikriju vlastitu pristranost i podupru vlastitu tendencioznost u izgradnji muške povijesti.

Sve te brojne, ogromne i strašne životinje trebale su poslužiti samo tome da se po njihovim leđima muškarac-lovac popne na povijesnu razinu i da se ustoliči kao jedini zaslužni začetnik ljudske kulture i povijesti. Stoga ne čudi da su iza muških, najbrojniji životinjski likovi i da su pet puta brojniji od ženskih, iako žena nikada nije bilo manje od muškaraca. A ono nekoliko spomenutih ili prikazanih kipića žena, pa i njih su valjda napravili muškarci kako bi potaknuli »obnavljanje prirode, životinjskih stada i ljudske zajednice«.

A divlje zvijeri?

U dijelu udžbenika povijesti koji se odnosi na razdoblje starijega kamenog doba likova zvijeri u ilustracijama uopće nema. Spominju se tek ovlaš u tekstu, a i onda koji put sasvim pogrešno:

»... a u hladnije doba godine sklanjao se u špilje koje je često trebalo preotimati od divljih zvijeri.« (Posavec, 2001., 16)

»... a ponekad bi uspjeli lovinu oteti nekoj divljoj zvijeri. (...)

Tu su kožu rezali finijim oštricama, i od nje radili odjeću kako bi se zaštitili od hladnoće. Uz pomoć takvog oružja i vatre mogli su istjerati divlje zvijeri iz spilja u koje bi se zatim uselili i tako još uspješnije zaštitili od hladnoće.« (Križevan, 2000., 18–19)

»Za svoj opstanak na zemlji svakodnevno su morali svladavati prirodne ne-daće i boriti se s divljim zvijerima: sjevernim medvjedom, jelenom, dlakavim nosorogom i divovskim mamutom.« (Munić-Bauer, 2003., 12)

Prvi likovi zvijeri pojavljuju se tek u prikazu mlađega kamenog doba, no i to je samo pas za kojeg se kaže da je pripitomljen, a prikazan je na ilustraciji samo u jednom udžbeniku (Križevan, 2000., 22) gdje uz sliku piše: »Prvi su psi vjerojatno bili vrlo slični današnjim vukovima«.

Slika 8 – Vučica hrani Romula i Rema

Iako još u neznatnom broju, više se likova zvijeri pojavljuje u prikazu povijesnog doba. Pri tome je najčešći lik vuka, zapravo vučice koja je othranila Romula i Rema. Taj se poznati prikaz nalazi u većini udžbenika (slika 8).

Opasne divlje zvijeri spominju se i prikazuju iznimno rijetko. U svim udžbenicima ukupno tek četiri puta. U dva se udžbenika spominje i na malim ilustracijama prikazuje lov na lavove, a u dva se udžbenika

prikazuje borba gladijatora s leopardom, odnosno lavom i još nekim zvijerima. No to više nije svakodnevna borba čovjeka s divljim zvijerima za opstanak, već više dokaz čovjekove okrutnosti. Pri čemu, bilo da ljudi ubijaju zvijeri ili zvijeri ubijaju ljude, prisutnost zvijeri treba naznačiti okrutnost. Zanimljiv je u tom smislu tekst koji prati prikaz asirskih ratnika u lovu na lavove ili možda u borbi s njima (slika 9):

Slika 9 – Asirski ratnici u lovu ili u borbi s lavovima.
Veličina sličice u originalu je 6 × 4,5 cm (Munić-Bauer, 2003., 28)

»Asirski ratnici bili su na glasu po okrutnosti i koristili su se prijetnjama i zastrašivanjem kako bi osvojili susjedna područja.« (Munić-Bauer, 2003., 28)

Dok je u prikazu prapovijesnog doba lov na velike biljojede prikazan kao borba muškaraca sa silama prirode kojom su oni utirali put u više kulture i povijesno doba, u prikazu povijesnog doba borba ljudi sa životinjama još se jedva prikazuje. No, kada se to čini, tada to više nije lov na biljojede koji, čak i ako su opasni, onda su to dok se brane, nego je to borba ljudi sa pravim zvijerima koje simboliziraju okrutnost. U prikazu povijesnog doba lovci su se preobrazili u ratnike (slika 10)¹² koji se više ne bore sa životinjama nego međusobno, pa njihova borba

¹² Uz sliku 10 svakako je poučno pogledati u knjigu Jamesa Halla (1998.), *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, gdje uz natuknicu *koplje* piše: »Koplje. Atribut RATNIKA i LOVCA«. Prenaglašavanje važnosti lova i lovaca u prikazu prapovijesnog doba zapravo je trebalo pripremiti svijest učenika za kasniju povijest koja najvećim dijelom i nije ništa drugo nego povijest ratova i ratovanja.

više ne znači sukob kulturnog i prirodnog, već sukob dobra i zla. U tom bi smislu taj iznimni prikaz borbe asirskih ratnika s lavovima (slika 9) trebao dočarati prije svega njihovu okrutnost u kojoj su se mjerili s divljim zvijerima. U ostalim prikazima divljih zvijeri, naime, one su te koje ubijaju čovjeka, a ilustracije su dane uz sljedeće tekstove:

»Kada su u doba Republike nastale gladijatorske igre, *gladijatori su bili ratni zarobljenici ili osuđenici na smrt*. Borili su se gotovo goloruki protiv naoružanih neprijatelja ili divljih zvijeri, najčešće dok nisu poginuli.« (Pavičić, 2000., 100)

»Najsnažniji robovi bili su vježbani u školama za gladijatore, te su kasnije nastupali boreći se na život i smrt u areni. Ti su robovi živjeli uobilju, ali najčešće vrlo kratko jer su pogibali radi zabave Rimljana.« (Tonković, 2000., 166)

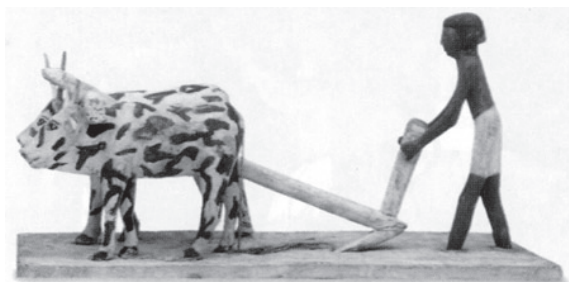
Slika 10 – Prapovijesni lovac (Gračanin, 2003., 11) i ratnik iz brončanog doba (Šarunić, 2003., 34)

Životinje dakle više nisu opasnost koja vreba iz prirode. One su još samo znak okrutnosti samih ljudi. Ratnici se sada bore protiv ljudskih »nemani« koje predstavljaju oni drugi što pripadaju drugim kulturama. U poslovima rata elitno mjesto zauzimaju konjanici koji tako sebi i konjima osiguravaju vodeću ulogu u povijesti.

Domaće i druge manje zastupljene životinje

Domaće se životinje uglavnom pojavljuju u mlađe kameno doba, s prelaskom na ratarstvo i stočarstvo. Na ilustracijama u udžbenicima povijesti prikazani su likovi raznih domaćih životinja: psa, konja, magarca, deve, goveda, svinje, ovce, koze, peradi, a spominju se i pčele. Izuzme li se konj, *ne postoji neki kontinuitet njihova povijesnog prikazivanja*. Likovi životinja pojavljuju se prigodno uz opis određene povijesne situacije ili čak sasvim slučajno. Na primjer, veliki broj ptica na slikama čini se da je posve slučajno i da ih autori udžbenika nisu ni bili svjesni, osim možda sove, čiji se lik pojavljuje na prikazima antičkih

novčića i koji je vjerojatno odabran namjerno, s obzirom na simboličku tog lika¹³. Uz opis razvitka ratarstva pojavljuju se likovi teglećih životinja najčešće upregnutih u ralo ili plug kojim upravlja muškarac (slika 11) – čime se sugerira njegova zasluga za razvoj ratarstva – a uz opis stočarstva prikazane su u skupini ili pojedinačno razne domaće životinje: goveda, ovce, koze itd. Sitnija stoka prikazuje se i uz likove žena. No iako su te domaće životinje kroz cjelokupno povijesno razdoblje bile bitan dio gospodarskog života, njihovi se likovi pojavljuju tek povremeno u broju koji doduše nije neznatan uspoređi li se s brojem likova žena, ali ipak premalen, a način njihova prikazivanja neprikladan je povijesnoj važnosti koju su te životinje imale u svakodnevnom čovjekovom životu.

Slika 11 – »Dva upregnuta vola vuku jednostavni drveni plug koji u zemlju pritišće orač. Ovaj model izrađen od drveta prikazuje jedan vrlo uobičajen prizor s egipatskih polja« (Šarunić, 2003., 38)

Zapravo velik broj sitnih likova raznih životinja u udžbenicima povijesti pojavljuje se na zidovima antičkih građevina koje su prikazane na ilustracijama, na reprodukcijama slika iz toga vremena ili na prikazima antičkih novčića¹⁴, te kao simboli. Na primjer, orlovi kao znakovi rimskih legija ili zmije čija je simbolika znatnim dijelom uklopljena u patrijarhalni obrazac¹⁵. Prigodno se pojavljuju i likovi slonova kao

¹³ Poznato je da sova simbolizira mudrost.

¹⁴ Što jasno upućuje na važnost koju su sami ti ljudi davali tim životinjama, odnosno na raskorak njihove važnosti u stvarnom životu i u povijesnom prikazu tog života.

¹⁵ U udžbenicima povijesti za 5. razred zmije su npr. prikazane uz žensko zmijsko božanstvo, s jedne strane, te kako ubijaju muškarce Laookonta i sinove, s druge strane. Da zmija simbolizira zlo vezano uz ženu raširena je predodžba u kršćanskom svijetu. U jednom je udžbeniku i ilustracija Adama i Eve sa zmijom (Tonković, 2000., 191).

Kao simboli pojavljuju se i ovce (odnosno janjad) na ilustracijama vezanim uz pojavu i razvitak kršćanstva (npr. Tonković, 2000., 191).

ratnih životinja, što se uklapa u opći patrijarhalni obrazac udžbenika, ali slonovima u prikazu povijesnog razdoblja nije dano neko posebno mjesto, niti je njihova uloga bitno prenaplaćena.

Zanimljivo je da ni pas, jedna od prvih pripitomljenih životinja i stalni pratilac čovjeka tijekom povijesnog razdoblja, ne samo da nije znatnije prisutan u udžbenicima povijesti za 5. razred, nego jedva da je i spomenut. I ma koliko likovi domaćih životinja i ostalih manje zastupljenih životinja u udžbenicima povijesti bili brojni, posebno u odnosu prema broju likova žena, u usporedbi s likovima konja oni su u svakom pogledu podcijenjeni. Kao što je uostalom podcijenjena i cjelokupna »strana mira« u tumačenju čovjekove prošlosti.

Važno je biti konj

I kao što ukupno uzevši vojnici čine dvije petine svih ljudskih likova, a više od polovice muških, tako i likovi konja čine jednu trećinu svih životinjskih likova u udžbenicima povijesti za 5. razred osnovne škole. Taj odnos nije isti u svim udžbenicima, pa kao što se može vidjeti u tabeli 1, broj likova konja varira od jedne sedmine do polovine (uglavnom između jedne trećine i polovine) ukupnoga broja životinjskih likova u određenom udžbeniku. U odnosu pak prema ženama, konji su ukupno uzevši prikazani 25% puta rjeđe, ali u nekim udžbenicima i čak 50% puta češće. Uzme li se u obzir da su likovi konja u prikazu prapovijesnog doba vrlo malobrojni, i da se u većem broju pojavljuju tek u prikazu povijesnog doba, proizlazi da je broj ženskih i konjskih likova u dijelu udžbenika povijesti za 5. razred koji se bavi povijesnim razdobljem ukupno uzevši podjednak.¹⁶

Konj je jedina životinja čiji se lik može neprekinuto pratiti u udžbeničkim prikazima povijesnog razdoblja sve do suvremenog doba, kada konje zamjenjuju tenkovi i ostala vojna prijevozna sredstva. Uz prikaz »zastave iz Ura« u udžbenicima se može pročitati sljedeće:

»Zastava od mozaika, koja potječe iz grada Ura, imala je svoju ratnu stranu i stranu mira. Ove dvije strane mozaičke zastave prikazuju dvije različite strane života u Sumeru«. (Tonković, 2000., 57)

¹⁶ Na tu pojavu da su u povijesnim udžbenicima likovi konja jednako brojni ili čak brojniji od likova žene, upozorila sam još u radu Polić, Rajka (1986.): »Povijesni sukob mitova o ženskoj emancipaciji«, iz kojeg se Lydia Sklevicky koristila podacima za svoj članak »More Horses Than Women: On the Difficulties of Founding Women's History in Yugoslavia« (1989.).

»Ove dvije ploče ukrašene mozaicima koji prikazuju dvije strane života u Sumeru potječu iz grada Ura iz razdoblja oko 2500. god. pr. Kr. Obično se nazivaju zastavom iz Ura, koja ima 'stranu rata' na kojoj vidimo bojna kola i vojnike pješake u ratnoj spremi, ratne zarobljenike te vladara kojemu te zarobljenike dovode i svoju 'stranu mira' na kojoj vidimo svečanu gozbu kod vladara s uglednim gostima i glazbenicima te povorku ljudi koji vode različite životinje i darove.« (Šarunić, 2003., 51)

Ono što nije spomenuto jest da su na »ratnoj strani« »zastave iz Ura« također prikazane brojne životinje upregnute u bojna kola, i sve su one redom konji. Na »strani mira« su dakle različite životinje, ali na »strani rata« jedina je životinja konj. Ili drukčije rečeno, konj je prije svega ratna životinja. Evo što James Hall u *Rječniku tema i simbola u umjetnosti* na prvom mjestu piše o ko-

Slika 12 – »Bojna kola kao oružje najprije su se počela koristiti u Mezopotamiji.« (Posavec, 2001., 29)

nju: »Jahaća životinja ratnika, kraljeva, plemića i drugih na putovanju ili u bici« (Hall, 1998., 161). Od samog početka konj je u udžbenicima prikazan na taj način (slika 12). Čak i kada ispod slike 12 u usporednom udžbeniku piše: »Konjska zaprega starih Sumerana«, a u popratnom tekstu: »Kola su se u početku koristila za prijevoz tereta, a kasnije i za prijevoz putnika« (Gračanin, 2003., 39), ukupna se slika važnije ne mijenja. Jer u udžbenicima povijesti za 5. razred osnovne škole od ukupno 306 likova konja, jedva je na nekoliko mjesta prikazana njihova uporaba u mirnodopske svrhe, a sve ostalo u ratne svrhe. U početku ih se prikazuje upregnute u bojna kola, a poslije kao »jahaće životinje ratnika, kraljeva, plemića...« (slika 13)¹⁷, i to neovisno o vremenu i prostoru.

¹⁷ Uz ovu sliku zanimljivo je primijetiti da ispod nje piše da prikazuje kralja Asurbipala u lovu na lavove, a da se sami lavovi na slici uopće ne vide. U usporednom udžbeniku ispod iste slike, ali nešto produžene tako da se vidi cijeli konjanik i dio još jednog piše: »Asirski vješti konjanici i borci na bojnim dvokolicama« (Pavičić, 2000., 30), bojne se dvokolice na slici ne vide.

O tome uostalom izvještavaju i sami autori udžbenika, pa se u jednom od njih, uz sliku Zeusa na četveropregu, može pročitati sljedeće:

»Vrhovni grčki bog Zeus, kralj bogova, s planine Olimp vladao je svijetom. Zeus je bio bog neba i gospodar munje, a imao je mnogo potomaka, među kojima su bili Ares, bog rata, i Atena, božica mudrosti i ratnog umijeća. Prikazan je kao vozač četveroprega. U starije doba ovakve ratne kočije bile su najmoćnije oružje Grka. S vremenom važnost bojnih kola opada, a na važnosti dobivaju lakše pokretni jahači koji od tada čine elitne jedinice vojske.« (Šarunić, 2003., 93)

Slika 13 – »Prikaz kralja Asurbanipala u lovu na lavove« (Gračanin, 2003. 36)

Nemoguće je ovdje prikazati sve brojne ilustracije u udžbenicima na kojima se pojavljuju konji, a nije ni potrebno jer je uloga u kojoj se javljaju više-manje ista, mijenjaju se tek prostor i vrijeme. Svejedno bio to Sumer, Egipat, Kina, Perzija, Grčka ili Rim, konj je »jahaća životinja ratnika, kraljeva, plemića...«. U ratu i lovu koji je ostao još samo kao sport i privilegij upravo ratnika, kraljeva i plemića.

Na neke detalje ipak valja upozoriti. Na primjer, drveni trojanski konj u kojem su bili skriveni ahejski ratnici što su diverzantskim pothvatom omogućili osvajanje Troje, na ilustraciji je prikazan ili se spominje samo u nekim udžbenicima, ali indikativno je da se u jednom udžbeniku nalazi ilustracija koja ga prikazuje (Munić-Bauer, 2003., 41), a da se Helenu, ženu zbog koje je navodno izbio trojanski rat, i ne spominje.

Slika 14 – »Novac Kartage«
(Tonković, 2000., 157)

Iako se na reprodukcijama antičkih novčića u udžbenicima nalaze likovi raznih životinja, broj likova žena i konja je podjednak, čak štoviše, konji su neznatno brojniji. (slika 14).

Ilustracije s Aleksandrom Makedonskim na konju gotovo da su obvezatne. Najčešće u tu svrhu služi reprodukcija mozaika, ili samo njegov detalj, s prikazom bitke kod Isa, no uz to česte su reprodukcije kipova Aleksandra na konju pa i pokoji crtež. Koji se put u istom udžbeniku nalazi i nekoliko ilustracija s Aleksandrom na konju. Na primjer, uz crtež koji prikazuje Aleksandra na propetom bijelcu i s uzdignutim kopljem piše:

»Aleksandar Veliki je uvijek u boj kretao na svom konju kojeg je zvao Bucephalus (Bukefalus). Bukefal je po legendi bio poslušan jedino Aleksandu. Kada je Bukefal uginuo, Aleksandar je izgradio grad i nazvao ga Bucephala u čast svoga konja. Taj grad i danas postoji u Indiji.« (Munić-Bauer, 2003., 60)

Stranicu dalje u istoj knjizi detalj je reprodukcije kipa Aleksandra na Bukefalu ispod koje piše: »Aleksandar Makedonski i njegov vjerni konj Bukefal« (Munić-Bauer, 2003., 61). A još jednu stranicu dalje reprodukcija je mozaika s prikazom bitke kod Isa.

Kao što je razvidno iz tabele 1, osobna ženska imena ne spominju se često i u analiziranim udžbenicima su 5–11 puta manje brojna od muških imena. Zanimljivo je pri tome da se u analiziranim udžbenicima tri puta pojavljuje osobno konjsko ime. Pri čemu u navedenom udžbeniku čak dva puta naspram 7 ženskih i 79 muških imena. Spominjanje osobnih imena posebno je važno zbog toga što se time neka jedinka izdiže iz anonimnosti na razinu povijesne ličnosti.

Slika 15 – (Šarunić, 2003., 208)

No nije Bukefal jedini konj sa osobnim imenom koji je zaslužio mjesto u udžbenicima povijesti.

»Drugi Augustov nasljednik **Kaligula** htio je iskazati svoj prezir prema senatu na taj način što je svoga konja po imenu Kasač proglasio senatorom.« (Gračanin, 2003., 112)

Ipak, čak ni u tako poniženom rimskom senatu u kojem je carevom odlukom njegov konj Kasač postao senatorom, za žene nije bilo mjesta, kao što u povijesnim udžbenicima danas i u nas nema mjesta da se na to upozori. Za »senatora« Kasača međutim ima. Što dakle reći, nego: da bi se ušlo u povijest, **ako već nisi muškarac, važno je biti konj**. Konji su toliko povijesno važni da su sami po sebi katkad dovoljan razlog da budu prikazani na ilustraciji u udžbeniku povijesti (slika 15). Jednostavno zato što su konji.

Spoji li se međutim ono što u svojoj knjizi *Rječnik tema i simbola u umjetnosti* (1998.) James Hall piše u natuknici *koplje*: »Koplje. Atribut RATNIKA i LOVCA«, s onim što kaže u natuknici *konj*: »Konj. Jahaća životinja ratnika, kraljeva, plemića i drugih na putovanju ili u bici« (Hall, 1998., 161), dobije se podtekst svih povijesnih udžbenika, a oblikovan je oko tri ključna pojma: *muškarac*, *koplje* i *konj*. Ilustracija pak tog podteksta koji se kao predodžbena pozadina (na vizualno simboličkoj razini) nalazi iza sadržaja povijesnih udžbenika, a kvantitativno je iskazan u tabeli 1, slika je ratnika na konju naoružanog kopljem (slika 16). A na razini povijesnog događanja to je slika borbe u kojoj su ispremiješani muškarci, koplja i konji. Slika kakva je na primjer ona koja prikazuje sukob Aleksandra Makedonskog i Darija III. kod Isae (slika 17).

Slika 16 – »Galski ratnici«
(Gračanin, 2003., 92)

Slika 17 – »Freska s prikazom borbe Aleksandra Velikog i Darija III.«
(Gračanin., 2003., 36)

Iako su glavninu Aleksandrove vojske činili pješaci (»Godine 334. pr. Kr. Aleksandar je iz Pele, grada prijestolnice, krenuo na Perziju s 30.000 pješaka i 5.000 konjanika.« (Munić-Bauer, 2003., 61)), na slici dominiraju konji.

Jer na konjima su bili vojskovođe koji su »stvarali« povijest, dok su pješaci negdje izvan okvira slike bili tek anonimna povijesna građa. Ma koliko, naime, koplje (oružje) čini ratnika, tek ga konj izdiže na mitsku razinu. Pa je i Aleksandar u pravilu prikazivan kako jaše na bijelom konju (Hall, 1998., 161), što je uobičajena simbolika uzvišenog pobjednika kojom su se mnogi rado koristili.

Priču o ideološkoj uporabi konja u udžbenicima povijesti svakako valja dopuniti još jednim detaljem. U većini udžbenika povijesti za 5. razred nalazi se prikaz kipa cara Marka Aurelija na konju (slika 18). Taj je kip važan jer je postao uzor kasnijim kiparima pri izradi spomenika velikim vojskovođama.

»Konjanički kip (njem. Reiterstandbild), kao spomen na velikoga vojskovođu, ima prauzor u glasovitom klasičnom spomeniku caru Marku Aureliju na konju u Campidogliu, u Rimu, koji je sačuvan u srednjovjekovnoj kršćanskoj umjetnosti jer se vjerovalo da prikazuje cara KONSTANTINA VELIKOGA.« (Hall, 1998., 161)

Marko Aurelije prikazan je s uzdignutom i prema naprijed ispruženom desnom rukom. Šaka mu je otvorena i u ruci nema nikakvo oružje. Što je i primjereno jer:

»Marko Aurelije bio je filozof, blag i miroljubiv čovjek. Vladao je od 161. do 180. g. Morao je ratovati na Istoku protiv Parta, a na granici na Dunavu protiv Germana.« (Pavičić, 2000., 95)

Slika 18 – Car Marko Aurelije (Gračanin, 2003., 114)

Kasniji vojskovođe, manje blagi i miroljubivi, dobili su u tu ispruženu ruku mač, sablju, koplje ili barem žezlo. No, upravo to što je kip Marka Aurelija, koji jašući na konju »miroljubivo« pruža ruku, postao uzor po kojem su rađeni spomenici kasnijim vojskovođama, pokazuje da na simboličkoj razini, čak i kada je bez oružja, konjak u pravilu priziva pomisao na vojnika i ratnika. Drugim riječima, to upućuje na jednostavnu činjenicu da je povijesno združivanje čovjeka i konja išlo ne po »strani mira«, nego po »strani rata«. Neovisno o tome koliko je stvarnost imala i svoju drugu stranu.

Umjesto zaključka

Moćne su životinje nužan dio opreme patrijarhalnog mita. Svoju snagu one posuđuju muškarcu najprije kao lovcu, a zatim kao ratniku. Zato je njihovo mjesto u patrijarhalno mišljenoj povijesti uvijek više-manje krivotvoreno ili bar prenaplašeno, e da bi bile dostojan postament muškarčeve mitske veličine.

Analizirani udžbenici

- Gračanin, Hrvoje – Malus Tomorad, Ivana – Tomorad, Mladen (2003.): *Povijest 5 udžbenik za V. razred osnovne škole*, Zagreb, Meridijani, 155. str.
- Križevan, Hrvoje – Ujaković, Karolina (2000.): *Povijest 5 udžbenik za V. razred osnovne škole*, Zagreb, Školska knjiga, 171. str.
- Munić-Bauer, Vesna (2003.): *Povijest 5 udžbenik iz povijesti za 5. razred osnovne škole*, Zagreb, ALFA, 119. str.
- Pavičić, Ivka – Mirošević, Franko (2000.): *Povijest 5 udžbenik za V. razred osnovne škole*, Zagreb, Školska knjiga, 123. str.
- Posavec, Vladimir (2001.): *Povijest staroga vijeka za V. razred osnovne škole*, Zagreb, Naklada Ljevak, 153. str.
- Šarunić, Duša (2003.): *Povijest 5 udžbenik iz povijesti za peti razred osnovne škole*, Zagreb, PROFIL, 209. str.
- Tonković, Tihomir (2000.): *Povijest 5 udžbenik iz povijesti za peti razred osnovne škole*, Zagreb, PROFIL, 225 str.

Literatura

- Anić, Vladimir (1991.): *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, Novi Liber, 887. str.
- Bailey, Jill i Seddon, Tony (1998.): *Pretpovijesni svijet*, Zagreb, Sysprint, 160. str.
- Birket-Smith, Kaj (1960.): *Putovi kulture: Opća etnologija*, Zagreb, Matica hrvatska, 539. str.
- Hall, James (1998.): *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, Zagreb, Školska knjiga, 384. str.
- Matasović, Ranko i Jojić, Ljiljana (2002.): *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb, Novi Liber, 1583. str.
- Polić, Rajka (1986.): »Povijesni sukob mitova o ženskoj emancipaciji«, *Žena*, god. 44, sv. 6, Zagreb, str. 73–88.
- Polić, Rajka (2004.): »Konstruiranje prapovijesti u patrijarhalnom ključu«, izlaganje na skupu *Filozofija i rod*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2.–4. prosinca 2004.
- Sklevicky, Lydia (1989.): »More Horses Than Women: On the Difficulties of Founding Women's History in Yugoslavia«, *Gender & History*, Vol. 1, No. 1, Oxford – New York, str. 68–75.
- Šonje, Jure ur. (2000.): *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, 1450. str.

THE IDEOLOGICAL USE OF ANIMALS IN SCHOOLBOOKS

Rajka Polić

Previous analyses of history schoolbooks show that the same were written following the logic of the patriarchal model and that in the historical reproduction of this model animals in general and horses in particular play an important role.

The use of animals for the ideological shading of the background which is to stage the »natural development« of patriarchy begins already with the illustration of prehistory. In order to highlight and magnify the role of men as hunters even the herbivores of the Late Stone Age are described as dangerous beasts, with the killing of which men not only secured valuable food for the community, but also conquered the wilderness thus having paved the way for culture and civilisation.

Once in recorded history hunters transformed into warriors, who were to now overpower human rather than natural »brutes« belonging to other cultures, the animals that they had previously already subdued became their support and historical companions. Considering that throughout human history cavaliers stand at the forefront of all warriors, horses have also been given a historical status.

As a result of such deviations by patriarchs and historians, history schoolbooks refer to and illustrate animals – even if only horses – more frequently than they do women. Moreover, these schoolbooks leave the impression that horses are more important than women even historically.

Key words: *herbivores, horses, hunters, men, patriarchy, history schoolbooks, warriors, beasts, women, animals*